

נאמר כן אי אפשר היה להפוך את הפירוש לדבריו^א. וחזינן בגמרא שלפי כל המהלך הראשוני חשבה הגמרא שרב בא ללמדנו שתפילין יכולים להכתב גם על דוכסוסטוס כשם שהם נכתבים על קלף. ולפי המסקנה, להיפך אל תאמר כפי שהבנת בתחילה, כי באמת שינוי בתפילין פוסל, אלא רב בא ללמדנו דוקא שמזווה נכתבת גם על קלף. ואינו מובן למה בתחילה חשבו להיפך מהמסקנה, ואף הקשו מזווה אקלף מי כתבין, כאילו זה לא יעלה על הדעת, הלא אין גילוי מפורש בדברי רב מה הוא אמר^ב.

ב. למה רב מזכיר את העור שעליו הוא אינו דן, לפי ההו"א לא היה לו לומר אלא שתפילין על דוכ' כשרים, ולפי המסקנה לא היה לו לומר אלא שמזווה על קלף כשרה^ג.

ג. מדוע רב אמר 'קלף ודוכסוסטוס שוין', כשבאמת הם אינם שוים. לפי ההו"א עכ"פ מצוה לכתוב תפילין על קלף, ולפי המסקנה עכ"פ מצוה לכתוב מזווה על דוכ'^ד.

ד. למה הגמרא לא פירשה את הברייתא "קלף במקום בשר", שהיא באה לבאר שהקלף בצד בשר והדוכ' בצד שיער, וכלל לא מדובר בה על מקום הכתיבה של העורות^ה.

ה. נראה שהגמרא מבינה שרב אחא לא הכשיר ממש את כל השינויים, שהרי היא מעמידה את רב כוותיה. כך מוכח גם ממה שלא העמידו את התנא דבי מנשה, שמכשיר על קלף גויל ודוכ', כפשוטו שהכל כשר וקרב אחא, וגם שאלו "מזווה אקלף מי בעינן", דמשמע שלא עולה על הדעת שמישהו יכשיר דבר כזה. וצ"ע, הרי לכאורה רב אחא אומר שכל השינויים כשרים, ולמה לא נאמר כפשוט דבריו, וממילא יש מי שסובר שמזווה על קלף כתבין, ודברי תנא דבי מנשה כפשוטן.

ו. מה הביא את התנאים והאמוראים לפרש שחלק מהלכה למשה מסיני אינו מעכב, הרי הברייתא שעליה כולם דנים אומרת רק שזו הלכה למשה מסיני, וכאן אנו רואים שמפרשים אותה בניגוד למה שמקובל בכל ההלכות למשה מסיני שהן מעכבות. האם היתה להם מסורת שונה ממה שכתוב לפנינו בברייתא^ו?

סא). כך כתבו התוספות ושאר הראשונים, וטעמם משום שבתחילה אומרים בשם רב כך, ואחר כך אומרים אחרת, ועל כרחך צ"ל שמתחילה רב אמר רק "קלף ודוכסוסטוס שוין", ולכן היה אפשר לפרש דבריו גם כך וגם כך.

סב). לכאורה אפשר להקשות למה לא פירשוהו כפשוטו, שקלף ודוכסוסטוס שוין ממש. אך ודאי אי אפשר לומר כך, כי הרי מהמשנה ומהברייתות הקודמות עולה שהם אינם שוין. ונראה לפרש שזו עצם שאלת הגמרא בתחילת הסוגיה מהמשנה על דברי רב, שאינו מובן מה שאלו הרי לפי ההנחה הראשונית רב הכשיר רק שינוי בתפילין, וגם אם אין מצוה לכתחלה לכתוב תפילין על קלף, קלף משמש לתפילין יותר מאשר למזווה, היות שכותבים מזווה רק על דוכ' ולא על קלף. אך נראה שזו כעין שאלת בירור שבאה להבהיר מדוע בכלל אנו מעמידים את דברי רב בצורה כזו, שעכ"פ יש מצוה לכתוב תפילין על קלף ואין לכתוב מזווה עליו. וראה בחידושי רע"א ושפ"א שמתקשים מהי שאלת הגמרא מהמשנה, ולענ"ד לפי דרכינו מיושב.

סג). כך הקשה בחידושי בתרא, ותירץ כעין מה שכתבנו לקמן שיש עדיפות בטיב של העור השני, ולכן הוא הוזכר.

סד). הריטב"א כתב שהסיבה שבמסקנה העדיפו את האוקימתא שרב אמר להכשיר מזווה, כי אם נאמר כך אפשר לומר שהם ממש שוין ואין מצוה בדוכ' למזווה, כפי שר' מאיר היה כותבה לכתחילה, ואתי דברי רב כפשוטם. מה שאין כן לפי הצד הראשון נוכל לומר רק שהתפילין כשרים גם על דוכ' אך ודאי מצוה בקלף, ואין זה פשוט לשונו של רב. אך מכל מקום הרי"ף והרמב"ם כתבו שגם למסקנה מצוה בדוכ', וכ"פ השו"ע, ולדבריהם אכתי צ"ע.

סה). כך הקשה ברע"א, ולמד מזה שלפי האמת הקלף בצד שיער.

סו). כך הקשה בחידושי חודש האביב.

האוצר ♦ גיליון מ'

- ז. למה ברור לגמרא שלא יעלה על הדעת שתפילין על גויל כשרים¹⁰.
- ח. הגמרא בשבת הביאה בסוף הסוגיא את הברייתא "כתבה על הקלף, על הנייר ועל המטלית - פסולה, אמר רשב"א: רבי מאיר היה כותבה על הקלף, מפני שמשתמרת". ומכאן מסיקה הגמרא שכל הדרך הראשונה שאמרנו בדעת רב אינה נכונה. ואינו מובן למה הפכה הגמרא את הפירוש בגלל דברי רבי מאיר, הרי דעתו אינה מוסכמת¹¹.
- ט. לפי הגמרא במנחות רשב"א אומר שרבי מאיר היה כותב מזוזה על דוכ', ולפי הגמרא בשבת הוא אומר על קלף. לכאורה זו סתירה. מה בפועל עשה רבי מאיר¹²?
- י. מדברי רבי מאיר משמע שהוא מנמק מה שהוא כותב לכתחילה על קלף, בניגוד למה שמקובל, "מפני שמשתמרת", ומשמע שהקלף הוא עור טוב יותר מאשר דוכ'. וזה לכאורה שלא כשיטת רב האי, הסובר שהקלף הוא הליצה הדקה שאינה משתמרת טוב כמו הדוכ¹³.
- יא. הגמרא העמידה את הברייתא במנחות על חילוף תפילין למזוזה באופן שכתב על קלף לא משורטט והוא דלא כהלכתא בענין השירטוט, ויש לעיין האם גם לפי הגמרא בשבת יש הכרח להדחק כך.
- יב. למרות שהשו"ע פסק שמצוה לכתוב מזוזה על דוכ', כבר במשך דורות רבים לא כותבים מזוזה על דוכ' אלא על קלף. ולכאורה, גם בעיבוד סיד אפשר לעשות דוכ' על ידי זה שנכשיר לכתובה את צד השיער על ידי קילוף הליצה, ובלא להכשיר את הקלף לכתובה בצד בשר, וא"כ צ"ע למה ביטלו את המצוה לכתחילה.
- ונראה לענ"ד שהכל מתיישב לפי הנחה שבתחילה סברה הגמרא שאזלינן בדינים אלו לפי מה נהוג בדרך כלל, שהקלף היה העור העליון - הליצה, שהוא עור גרוע מדוכ', כיון שיש בו נקבים ואינו כ"כ משתמר, וחשבו שגם אם יעוש קלף מהדרמיס הוא יהיה יותר גרוע ולא ישתמר, ולבסוף הסיקה הגמרא שההלכה שרב חידש היא שלענין מזוזה יש להשוות קלף לדוכ' ממש, כי נודע לה שבאופן שעושים קלף מהחלק העבה וכותבים עליו בצד הבשר הוא ישתמר טוב, והכתיבה אף יותר טובה מהדוכ'. לפי יסוד זה יבואר כל מהלך הגמרא היטב.
- רב אמר "קלף ודוכ' שוים". הגמרא הבינה בתחילה שדבריו נאמרו לפי מה שרואים בקלף הנהוג בדרך כלל, שהקלף הוא החלק העליון שאינו משתמר טוב כמו החלק התחתון, ושרב בא
- (ז). על קושיה זו כבר עמדנו לעיל.
- סח). בחידושים המיוחסים לר"ן כתב שהעדיפו את רבי מאיר מפני שזה מעשה רב, אך מצינו הרבה פעמים הכרעות נגד מעשה רב.
- סט). הרמב"ן (ד"ה השתא) והר"ן (ד"ה ואוקימנא) פירשו, לשיטתם שהקלף הוא העבה, שרבי מאיר היה כותבה על קלף במקרה מיוחד שלא היה לו דוכסוסטוס, או שהיה לו צורך במזוזה שתשמר יותר. והתוספות במנחות כתבו להיפך, שרק לפעמים ר' מאיר היה כותבה על דוכסוסטוס. אך לשון הגמרא בזה ובוה שווה "היה כותבה", ומשמעות לשון זה על כתיבה הרבה פעמים לכתחילה, גם ללא סיבה מיוחדת, כי לא הוזכרה סיבה.
- ע). מכאן הוכיחו הריטב"א ועוד ראשונים כשיטת הרמב"ם. והמאירי מתרץ שהכוונה שגם כך היא משתמרת, אך פשטות לשון רבי מאיר היא שזהו נימוק למה לעשות כך לכתחילה, ואפשר לומר שבמקום הצורך הוא שינה מהמצוה לכתוב על דוכ', מפני שאפשר לכתוב גם על קלף. אך פשטות דבריו משמע שכך היא משתמרת טפי, ולא מדובר שהיא עשה כן בשעת צורך מיוחד.

האוצר ♦ גיליון מ'

לחדש שיש צד שדוכ' שוה לו, כלומר שאף שאמרו תפילין על קלף, הרי יש בו חיסרון מבחינת שימור העור, ולכן מסתבר שדוכ', שיש לו את המעלה שהוא משתמר יותר, יהיה כשר לכל מה שקלף כשר ואפילו לתפילין שבעקרון יש ענין בהם שהכתב יהיה בצד בשר.

ומקשה הגמרא הרי כל זה הלכה למשה מסיני, ואיך יאמר רב שיש בזה דבר שאינו מעכב. ומשיבה הגמרא שלפי דעת רב מה שנאמר בתפילין הוא רק למצוה, או שהוא קיבל כך במסורת שההלכה נאמרה באופן שחכמים יחליטו מה בה מעכב ומה לא, והם קבעו שבתפילין שינוי אינו מעכב ובמזוזה מעכב, כיון שהדוכ' טוב יותר מקלף. ומקשה הגמרא, שבברייתא אמרו שאם שינה מעכב, והוא ככל הלכות למשה מסיני, ומשיבה הגמרא שזה נאמר על מזוזה, כיון ששינוי מדוכ' גורע בשימור העור. ומקשה ששינוי שינה בזה ובזה פסול, ומשיבה הגמרא שזה נאמר על שינוי למקום כתיבה שאינו מתאים (לכן נקט את השינויים שפוסלים גם בתפילין וגם במזוזה מצד שינוי למקום כתיבה, שבוה שוים תפילין ומזוזה, ומה שנקט כאן מזוזה ושם בתפילין הוא לאו דוקא, אלא כהמשך למה שאמר בתחילה, על מה נאמרה הברייתא שמעכבת), או שרב סובר כרב אחא, אבל גם לפי רב אחא הגמרא מבינה שחייבים לומר שאין להכשיר שינוי במזוזה לקלף, כיון שזה גורע בסוג העור. לכן מקשה הגמרא בהמשך 'מזוזה על קלף מי כתבין', והיינו לכו"ע, גם לפי רב אחא.

אך לבסוף הגמרא מביאה שרבי מאיר היה כותבה על הקלף לכתחילה מפני שהיא משתמרת, וזה גורם לשינוי כל ההבנה, כי רבי מאיר, שהיה סופר מומחה, קובע שקלף יותר משתמר, עד כדי כך שהוא כתב בו לכתחילה, היפך מה שהנחנו שהקלף גרוע יותר בטיבו. וי"ל שרבי מאיר העדיף קלף, משום שהוא היה כותב על קלף עבה ולאחר שהכשירו לכתובה בצד בשר הוא אכן יותר טוב מהדוכ', ולכן מסתבר לגמרא שאם זו המציאות ודאי רב התכוון לומר כדברי רבי מאיר, ודבריו הם כפשוטן, שקלף ודוכ' שוין ממש, כי מזוזה יכולה להכתב לכתחילה על קלף כזה שהוא עבה ובסופו של דבר בגלל איכות הספיגה של העור המזוזה משתמרת בו יותר מבדוכ', ובאופן זה כתב ר' מאיר לכתחילה.

בקלף כזה גם מסתבר שעושים שרטוט, ולכן לפי העמדה זו אין צורך בהעמדה של הגמרא במנחות, שנדחקה לתרץ שהבריתא שמאפשרת הורדה מתפילין למזוזה, אם לא היה את הענין שלא אין מורידין מקדושה חמורה, סוברת שמזוזה אינה צריכה שרטוט כי בתפילין בדרך כלל לא משרטטים. אבל לפי הגמרא בשבת שחידשה את זה שקלף יכול להיות יותר טוב מדוכ' י"ל שמדובר שם בקלף עבה, ובזה משרטטים גם תפילין. ולפי זה, מובן ההבדל בין הסוגיה בשבת לסוגיה במנחות, שבסוגיה במנחות לא הובא שרבי מאיר היה כותבה על קלף, אלא רק הברייתא שהוא היה כותבה על דוכ', ולכן חשבו שמה שמכשירים מזוזה על קלף הדק הוא רק משום שלא מתחשבים בגריעות טיבו, ועכ"פ מצוה לכתוב מזוזה על דוכ'. מה שאין כן לפי הסוגיה בשבת, לפי המסקנה אין עדיפות לדוכ', כאשר יש לו קלף עבה שמשתמר, וכמעשה של רבי מאיר.

ובזה מיושבים כל הקשיים הנ"ל:

א. הגמרא הבינה בתחילה שרב, שאמר קלף ודוכ' שוין, הוא משום שאם קלף הגרוע בטיבו כשר לתפילין, כל שכן שיוכשר דוכ' שהוא טוב ממנו.

האוצר ♦ גיליון מ'

ב. לפי הבנה זו, רב הזכיר את העור הקלף שהוא פחות טוב מהדוכ' ללמוד מהכשרת העור הגרוע, שכיון שהוא כשר לתפילין למרות גריעותו, מסתבר להכשיר בעור טוב. בעוד שלפי המסקנה, רב הזכיר את הדוכ' ללמוד ממנו שכשם שבו כותבים לכתחילה כך גם בקלף, כשהוא עבה כמותו ומשתמר יותר ממנו.

ג. לשון רב "קלף ודוכ' שוין" לפי ההבנה הראשונית דחוקה, אך לפי המסקנה מובנת שפיר.

ד. הגמרא לא פירשה את הברייטא שקלף הוא במקום בשר, כי היא ידעה את המציאות שכולם נוהגים בה, ומשתמעת מהשם קלף, שקלף הוא כל היכא שמכשיר לכתובה את צד הבשר, ולכן כותבים תפילין על הליצה. וע"כ כוונת הברייטא היא שקלף מוגדר במה שהוכשר בו צד הבשר ולכן כותבים עליו.

ה. לא מסתבר לגמרא בשבת שיש תנא שמכשיר הורדה בטיב של העור בתפילין ומזוזה, ולכן לא רצו להעמיד את רב אחא או את תנא דבי מנשה שהם סוברים כך.

ו. מכיוון שבברייטא הידועה בהלכות סת"ם מתחילה נאמר שההלכה למשה מסיני היא שכותבים על העורות בלבד, הניח רב שיש לדון בזה על פי סברות, ולכן אמר קלף ודוכ' שוין. אי נמי י"ל שהוא אכן קיבל במסורת שיש כאן הלכה שאינה מעכבת, ולכן אין מתיחסים להלכות אלו כמו הלכה בעלמא, אלא אזלינן לפי הסברה.

ז. תפילין על גויל אינן כשרות, כי הוא גם מאבד בזה את מעלת הכתיבה על מקום פנימי, וגם כותב על עור שאינו מתאים כלל לבתי תפילין. וזה פשוט לגמרא אפילו אם מכשירים תפילין על דוכ', כיון שבדוכ' אין את החיסרון השני, ולכן יש מקום להכשיר אותו לתפילין.

ח. הגמרא הופכת את הפירוש לדברי רב, מכיוון שסופר מומחה כרבי מאיר הודיענו שאפשר לכתוב על קלף שמשתמר טפי מדוכ'. מעתה, לא שייך לומר שקלף גרוע מדוכ' בטיב העור, כפי שסברה הגמרא בתחילה. מסתבר שגם תנא קמא של רבי מאיר היה משנה את דעתו אם היה שומע את נימוקו של רבי מאיר (יתכן שזו הסיבה שבפירוש רב האי הוא מביא את כל מהלך הגמרא, אך השמיט לגמרי את דברי תנא קמא).

ט. אין סתירה בין המעשים. בגמרא מנחות מדובר מה היה עושה רבי מאיר כשלא היה לו קלף עבה, ובגמרא בשבת מדובר מה עשה כשהיה לו קלף עבה.

י. לפי ביאורינו, אכן בקלף של רבי מאיר המזוזה משתמרת יותר.

יא. לפי מסקנת הגמרא בשבת, אין צורך לדחוק להעמיד את הברייטא של הורדת מקדושת תפילין דלא כהלכתא, כיון שאם כותבים על קלף עבה מסתבר שהדרך היא לשרטט תפילין.

יב. פסק השו"ע שמצוה לכתוב מזוזה על דוכ' הוא על פי הרמב"ם, אך בפועל נהגו שלא כותבים מזוזה על דוכ', לפי שיש לנו קלף שמשתמר, ונקטינן שבאופן כזה לא אמרינן שמצוה בדוכ'.

והנה, רב האי כותב בפירושו (המובא אצל רבינו חננאל): "לרב נמי עיקר שמעתי תרצה הכין, דוכסוסטוס וקלף לענין מזוזה שוין נכתבת על זה ועל זה. אבל תפילין אין נכתבים על דוכסוסטוס וכן הלכה. וכן מנהג".

אין לומר שרב האי בא להשמיענו כאן רק שמתחילה לשון רב היתה 'דוכ' וקלף שוין, כי מהלשון "נכתבת על זה ועל זה", משמע שהוא בא להשמיענו כאן פסק הלכה למעשה שהם שוין ממש, שנכתבת על ועל זה בשוה, וכן הבינו כל הראשונים מדבריו. ולכאורה קשה על מסקנתו, האם התבטלה ההלכה שמצות מזוזה בדוכסוסטוס? אך אם נאמר שהוא הבין את הגמרא כדברינו ניחא, שאין כוונתו לומר שבטלה ההלכה שמצות מזוזה בדוכסוסטוס, אלא שהלכה זו אינה מוחלטת והיא ניתנת לשיקול דעת. כאשר עומד לשיקול קלף ליצה מול דוכ', עדיף לכתוב על דוכ', אבל מי שמשיג עור עבה, שמוכשר לכתובה בצד בשר, לא נאמר בו שמצוה יותר לכתוב בדוכ', כי הוא משתמר יותר^{עא}.

כך למעשה פוסק הראב"ן (שבת סימן שנג): "מזוזה נכתבת על הקלף כעין שלנו, דתניא ר' שמעון בן אליעזר אומר [ר'] מאיר היה כותבן על הקלף מפני שמשתמרות, ורב נמי הכי אמר".

וכן הוא בהגהות מרדכי (הלכות קטנות רמז תתקנט): "ומיהו עתה אין נפקותא בכל זה דקלפים שלנו מספיקים לכל כדפי' לעיל משם ר"ת".

וכך פוסק הרמ"א בהגהות על שולחן ערוך יורה דעה הלכות מזוזה סימן רפח: "וקלפים שלנו כשרים לכל (מרדכי הלכות קטנות)".

משמע שהרמ"א מסכים לפסק השו"ע שמצוה בדוכ', ולא התיר לכתחילה אלא בקלפים שלנו שהם עבים. ואפשר גם לומר שבכל הסוגיות מהן משמע שאפשר לכתוב על קלף עבה, כלל לא מדובר על קלף מעופץ, אלא שעושים כך בעיבוד של סיד, וכדברי הראשונים ב"קלף כעין שלנו", אלא שענין זה תלוי במחלוקת הראשונים אם בזמן הגמרא היה עיבוד בסיד, כפי שנבאר לקמן בפרק יא^{עב}. מכל מקום, הדבר נראה להדיא בפשט מהלך הסוגיה, שבתחילה חשבו שהקלף הוא יותר גרוע בטיבו מדוכ', ולבסוף הסיקו שהוא טוב יותר בטיבו לענין השימור. לכן סוגיה זו מתפרשת היטב לפי דרכו של רבינו תם. מה שאין כן לפי דרך הרמב"ם, שלא מובן למה חשבו בתחילת הסוגיה שהקלף פחות משתמר^{עג}.

עא). אמנם, הרמב"ן לשיטתו כותב שרבינו חננאל (שהוא לפי האמת רב האי) סבור ש"רב לית ליה הא דתניא הלכה למשה מסיני מזוזה אדוכסוסטוס למצוה, דהא איהו כר"מ ס"ל וכדרשב"א, ואיהו הא אמר היה כותבה, ולכתחלה משמע, ואי נמי אף על הדוכסוסטוס קתני". אך שני הפירושים דחוקים, כי רב לא אמר את דבריו כחולק על הברייתא, ודוחק לפרש בברייתא "אף דוכ" כשהדבר לא נאמר כלל בגמרא.

עב). יתפרסם בעז"ה במאמר המשך.

עג). יש שהביאו סמך לשיטת הרמב"ם מה"מגילה עפה", המוזכרת בזכריה הנביא (ה, א), שכתובה פנים ואחור, ולפי הגמרא בעירובין כא ע"א מדובר על מגילה הכתובה מלמעלה ולמטה, שכשפורשים אותה היא גדלה פי שנים, ומזה הבינו שהכתובה היא לעולם בצדדים החיצוניים, ויש שהבאו משם ראיה להיפך. ולענ"ד אין משם ראיה, כי "מגילה עפה" פירושה לפי חז"ל מגילה כפולה, כפי שפירש רש"י על פסוק זה, ולא מדובר כלל שחותכים אותה, אלא שהוא כתב על הצד השני של אותו עור, ופתח את הכפל.

האוצר ◆ גיליון מ'

ו.

כשרות הגויל: הגויל היה נעשה בעבר בלא דיקוק, אך הוא לא בדוקא

בפרק א הזכרנו את הפולמוס שיש בימינו על כשרות הקלף. אך יש גם פולמוס על כשרות הגויל. כבר הבאתי בספרי גויל וקלף את מה שפקפק בכשרות הגויל הרב יעקב כהן ועוד אחרונים. הרב יעקב כהן (ויען שמואל ח"ו סי' טז עמ' קסח) הוסיף לבאר את הערעור שלו על הגויל הנהוג, בגלל שמדקקים אותו בצד הבשר בהסתמכותו על לשונות של הראשונים, כגון המאירי שכתב שבגויל "מקום בשר נשאר בלא שום חלקות", והסמ"ג בשם רב האי שגויל קרוי שהוסר השיער לבדו והעור נשאר כמו שהוא, וכן בעוד ראשונים משמע ליה שהעור לא נגרר כלל בצד הבשר, ולכן לדעתו, יש לחשוש לשיטתם. אך הרב צארום (ויען שמואל ח"ט וח"י) כתב להשיב על דבריו, וכן יש תשובה לטענות אלו בתוך מאמרי הר"מ חימי. בשנת תשע"ז כתבו בביתר ספר תורה על גויל, שקיבל את ברכתם של חכמים רבים מפוסקי הדור, והרב אברהם צוויג, שהיה יוזם כתיבת ספר זה, כתב מאמר על זה בחוברת 'ונכתב בספר', שבו ביאר את טעם ההיתר לגרד בצד הבשר, אך כנגדו פירסם הרב ישעיה וייסברג קונטרס 'כתיבת ספר תורה על הגויל בימינו', והרב צוויג חזר והשיב לטענות במאמר נוסף הנקרא 'קנאת סופרים תרבה חכמה'.

תמצית תשובת המכשירים היא שאמנם יש מחלוקת בראשונים מהו גויל. יש ראשונים שתלו את דינו אך ורק בכך שהוא שלם בשני עורות, ולדעתם בודאי אין פקפוק, ויש ראשונים שתלו את ההכשר בכך שלא תוקן בצד הבשר, אבל גם לשיטתם אין איסור לגרדו, אלא כל עוד שהוא לא מתוקן לכתיבה. יש רק מיעוט ראשונים מהם משמע שעכ"פ צריך להיזהר שלא לגרד יותר מחצי, ולכן כתב הר"א צוויג שלכתחילה לא יגרד יותר מחצי העור, אך למעשה לא מקפידים על זה. לדעת המכשירים גם בזמן הגמרא היו מדקקים, וכן רואים בכל ספרי תורה הישנים המוכרים לנו כיום, וחלקם גם מסוף תקופת הראשונים.

לענ"ד, הצדק עם הרב צוויג, אלא שבפרטי הדברים יש לענ"ד כמה דברים שצריך לפרש אחרת ממה שכתב, וכל מה שביררנו בענין הקלף משליך גם על כשרות הגויל.

ראשית, לענ"ד צודקים המערערים בכך שבזמן הגמרא לא היו מגרדים גויל בצד הבשר. כי כך נראה מאותה גמרא בבבא בתרא יד ע"א שהזכרנו לעיל, שם איתא: "ס"ת בכמה? אמר להן: בגויל - ששה. בקלף בכמה? איני יודע. רב הונא כתב שבעין ספרי דאורייתא, ולא איתרמי ליה אלא חד. רב אחא בר יעקב כתב חד אמשכיה דעיגלי ואיתרמי ליה, יהבו ביה רבנן עינייהו ונח נפשיה".

וצריך להבין מדוע היה קשה לשער מהו העובי, הרי כבר היו ספרים כאלו, ויכלו למדוד מה האורך של ספר קיים. ומדוע קשה לקחת עורות מדוקקים במידה מסוימת שיוצאת באותו שיעור, ומעתה והלאה להורות לכולם לעשות מידה זו? לכן נראה שהם לא רצו להכין יריעות

(עד). הרמב"ם בהל' ס"ת (ט, י) ובתשובה (סי' קנא) כתב שאורך גליונות ספר תורה שכתב כשהיקפו וגובהו ששה טפחים הוא "אלף ושלש מאות וששים ושתים אצבעות". אם אצבע היא 2 ס"מ, כדעת הגר"ח נאה, ספרו היה 27.3 מטר, ואם אצבע היא 2.15 ס"מ, כפי שכתבתי להוכיח במאמרי בגליון האוצר כב, ספרו היה 29.5 מטר. עכ"פ, לפי נסיונות של מעבדי עור, בשביל מידה כזו צריך להיות עובי העור בערך 0.5 מ"מ. וכעין זה הוא העובי של מגילות קומראן.

האוצר ♦ גיליון מ'

בעובי אחיד, כי הם לא רצו לדקק את עורות הגויל, מחשש שהגירוד יחליש את העור, ולכן היה קשה להם להגיע להיקף ידוע וקבוע. אכן, בימינו כדי להגיע להיקף ששה טפחים חייבים לדקק את הגויל הרבה, ובודאי בעור עגל לא שייך כלל לכתוב, שהוא עבה מאוד. אולם, בזמן הגמרא כנראה היו מעבדים במעט עפצים, כי אנו יודעים שכך עשו בזמן הגאונים¹, ואולי גם הכתיבה אצלם היתה פחות צפופה ולכן הם יכלו להגיע לאורכו כהיקפו גם בלי לדקק אף בעור עגל, ובפרט שגם לא כתוב בגמרא שרב אחא עשה ספר בגובה של ששה טפחים, יתכן שגובה היה כפול, והגמרא אומרת זאת לרבותא שאפילו שלקח עור עגל כדי שהעור יהיה חזק במיוחד הצליח לעשותו.

אלא שכל זה רק מלמד מה היו עושים בפועל, אבל אי אפשר ללמוד מזה שאסור לדקק. וכך מתבאר מבעל הלכות ס"ת גנזי מצרים שכתב (עמ' 13): "והגויל הזה אם לספר תורה מעבדין אותו אין מקלפין ממנו כלמ' דבענן שיהו עבים כדי שיהו הקיפו כאורכו שהעורות שלספר תורה כל אימת דהוי עבים טפי מעלו דהא רב אחא בר יעקב כשעשה הקיפו כאורכו בעורות שלעגלים כתב".

וכוונתו שאם עושים גויל למזוזה (כפי שכתב בהמשך שמזוזה כותבים על גויל) לא צריך להשאיר את העור שלם, אבל אם מעבדים לספר תורה בעינן שישאר עבה ככל האפשר, ולכן לא מגרדים אותו. ומכוח להדיא מדבריו שעכ"פ מותר לגרד.

אכן, יש שני ראשונים שמהם עולה שאם מדקקים את הגויל בצד הבשר אין הוא גויל, אפילו אם הוא אינו מוכשר לכתיבה בצד הבשר, כי הבינו שגויל צריך להיות דבר שלם שלא גירדו אותו גירוד משמעותי. כך כתב הריטב"א (שבת עט ע"ב): "לגבי דוכסוסטוס (שהוא לשיטתו החלק העליון של העור) שעבודו לצד השער, שצריך לקלוף חצי שהוא לצד הבשר או מקצתו שאם לא כן הרי הוא כגויל שעבודו ג"כ במקום שער".

משמע שאם גרד חלק מהחצי שלצד בשר לא יחשב גויל כיון שעכ"פ אינו שלם כגויל, ואע"פ שלא הוכשר לכתיבה בצד הבשר, כבר לא יהיה בגדר גויל כי עכ"פ גירד חצי מהעור. ואף שכתב כאן "כגויל" נראה לי שכוונתו משום שבדרך כלל עשו גויל מעפצים, וכאן הוא מתייחס לעור מעובד בסיד.

וכן מתבאר עוד בדבריו שם בשיטת הרא"ה: "והגויל שעבודו לצד השיער והבשר נשאר בלא גרירה נקרא גויל". משמע שכל היכא שעשה גרירה אינו גויל.

וכך עולה גם מדברי הר"ן. בחידושי הר"ן מסכת שבת דף עט ע"ב (וכן בפירושו לרי"ף) כתב לפי שיטת רב האי: "הילכך כיון דאסיקנא שאין כותבין תפילין אלא על הקלף, צריכין כותבי תפילין לגרר הקלף לצד הלבן שהוא הדבוק לבשר שאם לא יגרור אותו כלל, כיון שעכשיו אין חולקין אותו לשנים אין זה קלף אלא גויל שהוא פסול לתפילין".

עה). בתשובה של גאון (שערי תשובה סי' תלב), המובאת גם באשכול (נח ע"א), פירט הוא את כמות העפצים: "נותן לכל עור ועור שליש ליטרא מליטרא של בגדא"ד שיש י"ג אוקיות בליטרא". משקל אוקיה ידוע אצל החוקרים שהיה גם אז כמו בימינו, כ 30 גרם, נמצא ששליש ליטרה הוא כ 130 גרם. ואילו היום משתמשים בכחצי קילו לעור, כמובא בספרים 'עבוד בעפצים' ו'סוגית הקלף'.

האוצר ♦ גיליון מ'

משמע שגם כאשר מקום הבשר מוכשר לכתיבה כמו שעושים כשכותבים קלף, אם לא יגרדו את העור בצד הבשר כלל הוא גויל, למרות היות כשר לכתיבה בצד בשר, כי לדעת הר"ן גויל הוא כשיש את שני העורות אפילו אם הוכשר לכתיבה בצד הבשר. אך מכל מקום אם יגרדו בצד הבשר הוא קלף אפילו שלא הגיעו עד הקליפה העליונה, ומשמע שזה לא יהיה בגדר גויל אפילו אם לא הכשירו לכתיבה את צד הבשר כי הוא לא תלה דין זה בהכשרת צד הבשר לכתיבה. לכן גם לפי הר"ן יש ספק בכשרות הגויל כשגירדו הרבה בצד הבשר.

ומדבריו מוכח שאין לתלות את הכשר הגויל בכך שלא מקבלים את סברת רבינו תם שגדר קלף הוא הכשר לכתיבה בצד הבשר, ולומר שכל מי שסובר שגדר גויל לא תלוי בהכשר לכתיבה של צד הבשר, בכל אופן שיהיו שני עורות הוא גויל ולכן לא אכפת לן בגירוד צד הבשר, כפי שכתבו האחרונים המצדיקים את הגויל של ימינו הנ"ל. מדברי הר"ן שאף שהוא לא מקבל את הגדרת רבינו תם לקלף, ואינו תולה את ענין הגויל בכך שאינו מכושר לכתיבה, מכל מקום הוא מצריך שהגויל יהיה בגדר שלם שלא גורד.

גם מהמאירי אפשר להוכיח שבגויל מעופץ צריך להקפיד לא לגרד כלל בצד הבשר, אעפ"י שהוא כן מתיר לגרדו מעט בצד השיער. בקרית ספר (ח"א מאמר א חלק ג): "דרך עבוד הראשונים הוא, שכשהופשט העור מן הבהמה או מן החיה היו מעבירין השער ממנו, מדקקין אותו מעט על ידי גרידה (כוונתו לגרידה בצד שיער כפי שנראה להלן), ומולחין אותו במלח כדי לנגבו וכשנתנגב נותנים אותו במים וקמח לעבותו, ואם אינו רוצה לעשות ממנו אלא גויל מתקנו אח"כ בעפצים כדי לכווצו כדי שיתחזק ע"י אותו כוץ הרבה ונשאר חלק במקום שער, אבל במקום בשר נשאר בלא שום חלקות ואינו ראוי לכתיבה כלל. ומתוך כך כתיבתו בפנים העליונים שהוא מקום השער, וזה ממה שלא נחלק בו אדם. ולשון גויל הוא ענין שלא נשלם תיקונו ושלא נטל ממנו כלום... ואף במסכת מגילה אמרו בתלמוד המערב על הגויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשתן, ונראה שהוזכר כאן גויל במקום דוכסוסטוס, שהגויל לא הוצרך לפסול בו צד המחובר בבשר שאינו ראוי לכתיבה, אלא לא כיון אלא לדוכסוסטוס שהוא עבה ודומה לגויל, ולשון נחשתן הוא לשון שולים. ורומז לצד התחתון שבקלף הפונה אל הבשר, ולא הזכיר בו לשון בשר מפני שאינו מקום בשר ממש אלא מקום הפונה אל הבשר".

מתוך שאלתו על דברי הירושלמי, מדוע הוצרך לפסול גויל בצד בשר, נראה שלפי המאירי הגויל חייב להשאר בשלמות בלא כל פעולת גירוד מהעור בצד הבשר, שאם לא כן היה לו לומר שהוצרך לפסול כתיבה על גויל בצד בשר, היכא שגירדו שם עד שנהיה כמו הדוכ' שראוי קצת לכתיבה, כפי שהוא מעמיד את הדוכ' באופן כזה שהוא ראוי קצת לכתיבה.

אך נראה שלפי המאירי אין מניעה לדקק את הגויל במקום הכתיבה, שסבר שבזה אינו מוריד את הקליפה העליונה וזה לא פוגם בשלמותו כיון שהוא עושה כן רק כדי לכתוב בצד שיער. וזה מה שכתב בתחילת דבריו שמדקקים אותו מעט על ידי גרידה.. במציאות יש שמושכים בתער את השערות, ויוצרים עור חלק לכתיבה בצד שיער על ידי פעולת כיבוש והחלקה באבן, ונראה שהמאירי חשב שזה נוצר על ידי דיקוק, ובכל אופן אינו גורע כיון שנשארת הקליפה העליונה, ואינו עושה כן אלא בשביל ההכרח לכתוב בצד השיער שזה מקום

האוצר ♦ גיליון מ'

כתיבתו. וכך מבואר להדיא בפירושו למשנה בשבת עט, וז"ל: "מ"מ יראה שכל שנתדקדק ונגרד עד שנעשה ראוי לכתיבה אעפ"י שנתעפץ אינו בכלל עור (לענין שיעור הוצאה בשבת שסתם עור שאמרו הוא עור לא מעופץ ושיעורו שונה) אלא הרי הוא גויל, ודינו לענין זה (של שיעור הוצאה בשבת) כקלף"י.

מכל מקום, ברור שהמאירי אינו מצריך להשאיר את הקליפה השומנית בצד הבשר, שכן הוא לא הזכירה כלל. ובאמת, על הקליפה השומנית כן אפשר לכתוב, וכל הנחתו שלא מגרדים בצד הבשר כלל היא לפי מה שראה בגוילים, שצד הבשר אינו ראוי כלל לכתיבה, וחשב שזה מפני שאינו מדוקק כלל, ואולי השתמשו במעט עפצים ולכן באמת לא דיקקוהו בצד הבשר.

ולעצם שאלת המאירי, מדוע הוצרך לפסול גויל בצד שיער, יש להשיב בפשיטות שבמציאות אעפ"י שלא נוח לכתוב בצד בשר של גויל, אפשר לכתוב גם על גויל שלא גורד כלל בצד בשר, כמו שאפשר לכתוב כמעט על כל דבר בעולם, ולכן הוצרך לומר שהוא פסול"י.

מכל מקום, המאירי עצמו הסיק בקרית ספר שאפילו הקלף שלנו דינו כגויל כיון שהוא אינו מזדייף כלל, דהעיקר לדעתו הוא שיש לו את מעלת הגויל שמשתמר הרבה, אך לא ברור אם לפי סברה זו המאירי היה מכשיר גם את הגויל שלנו, היות ולהבנתו דוקא בעיבוד סיד העור לא מזדייף כלל.

ובכל אופן לכאורה התיאורים של המאירי לא מתאימים לגמרי למציאות של עיבוד סיד הידועה שאין גורדים כלל בצד שיער, כי כל גירוד קל מסיר את האפידרמיס, וכן גורדים בצד הבשר, ולכן לא ברור אם יש להתחשב כ"כ בדברים שכתב. גם הר"ן כתב כך לפי דרכו שאינו מתחשב בענין עיבוד צד הבשר, ולעיל הוכחנו שלהלכה כן מתחשבים בזה, וא"כ אפשר לומר שכיון שלא הוכשר לכתיבה בצד הבשר הוא גויל אף שגורד. וכן הריטב"א כותב את דבריו בשיטת הסוברים שהדוק' הוא החלק העליון, שלדבריהם כדי ליצור דוק' בעיבוד סיד שלנו נצרך לומר שכל גירוד העור בצד הבשר מחיל עליו שם דוק', ולשיטת האומרים שהקלף הוא העליון אין צורך לומר כך. לכן ספק גדול אם יש להתחשב גם בדברי הר"ן הריטב"א כנגד דבריו הברורים של בעל הלכות ספר תורה.

גם אם נאמר שיש בזה ספק, אם העיקר כבעל הלכות ס"ת או כהריטב"א והר"ן, מה שמכריע את הענין הזה להיתרא הוא שעכ"פ עינינו הרואות בגוילים מסוף תקופת הראשונים ואילך, בספרים שהשתמשו בהם בכל קהילות הספרדים, שהיו נוהגים לגרד בצד בשר כדי שיהיה פחות עבה (כ"כ הר"מ צארום בויען שמואל ח"ט סי' נח, ובמאמרי הרב צוויג)¹. ונלענ"ד שמה שהתחילו לגרד את העור, ולא המשיכו כפי שנעשה בזמן הגמרא, הוא משום שעברו לשימוש בהרבה עפצים,

עו). כל זה דלא כפי שכתב הר"א צוויג במאמרו, שהמאירי מדבר על דיקוק בצד בשר, שזה לא יתכן בגלל קושייתו מהירושלמי.

עז). הרב משה צארום (ויען שמואל ח"ט שם, וח"י סי' סא) הקשה על ההגדרה שכתבתי, שגויל אינו מתוקן לכתיבה בצד בשר, ממה שצריך מיעוט לכתוב על גויל במקום בשר, דמשמע שעכ"פ הוא ראוי לכתיבה, ועדיין הוא נחשב לגויל. אך לענ"ד הדבר פשוט שדי בכך שיהיה קשה לכתוב עליו כדי שיקרא גויל, אבל כיון שאפשר לכתוב עליו צריך מיעוט, ואין צורך להגיע לדברי המאירי שבכלל מודבר כאן על דוק'.

עח). גם אני ראיתי ספרים ישנים כאלו, ושמעתי שכ"ה בספר של מהר"ם זאברו, ושל הרמח"ל, שהם ספרים דקים.

האוצר ♦ גיליון מ'

והעור נעשה עבה מאוד, ולא נוח להשאירו כפי שהוא, וגם יש הכרח לדקקו, כדי שיצא ספר תורה שהיקפו שווה לאורכו ששה טפחים.

אך המפקקים רצו לטעון שיש בזה מחלוקת בין הספרדים לאשכנזים, והם הסתמכו על לשון רבינו תם וכמה הראשונים שכתבו כעין לשונו, שהגויל לא נתקן כלל בצד הבשר, ואמרו שלפי זה יש לחוש לכשרות הגויל, לפחות לאשכנזים, שלא מצינו אצלם ספרי תורה על גויל, וכנראה סברו שצריך שלא יגרדו כלל.

אך האמת שאף שהרמ"א (יו"ד רע"א, ג) הביא את דברי מהר"י מינץ שאין נוהגים היום לעשות גויל. הרי לטעמו אין פקפוק על מה שמגרדים בצד בשר אלא משום שהוא כבד יותר מדאי, וגם לא ידעו לעשות אותם יפה, ולכן אין כל ספק שהרמ"א לא ראה בעיה של כשרות בגוילים של הספרדים.

ובעיקר הענין שמדייקים בלשון רב האי ורבינו תם להחמיר, נלענ"ד בבירור שיש לדייק איפכא. לשון רב האי המובא בתשובת רבינו תם היא: "גויל מעור שלם כמו שהוא מעופץ לצד שיער, ודאמרינן בריש ב"ב גויל אבני דלא משפיין, ומצד בשר אינו נאה לכתוב".

כבר ביארנו בפרק ב שהתוספת "מפני גיד בשר ושמנונית", היא תוספת של רבינו תם שבא לבאר מדוע אינו נאה לכתוב בצד בשר, אבל ברור שאין היא תנאי בגויל שישיה בו גידי בשר ושמנונית, שהרי לכל היותר אנו צריכים עור שלם, ומדוע שיהיה צורך בעור עם שומן. לכן אין ספק שר"ת לא התכוון להתנות תנאים לגדר גויל אלא לתאר מהו הגויל כשמעבדים בסיד. כי בהשגתו על האומרים שקלפים שלנו הם גויל או דוכסוסטוס לא דחה אותם: איך תאמרו שהם גויל והרי אין בהם שמנונית וגידים, אלא דחה אותם בכך שאנו רואים שהלבן, כלומר צד הבשר, נאה מהשחור, שהוא צד השיער. והיינו שגדר הגויל והדוכסוסטוס תלויים דוקא בכך שצד בשר שלהם אינו מתוקן, וכשאינו כך אינו גויל ודוכסוסטוס.

והנה, לפי נוסח הדפוס במחזור ויטרי סימן תקיז, כתב ר"ת בהל' ספר תורה שלו: "גויל נקרא אותו שלא ניטל מן העור כלום הבשר. ולפי שלא נתקן כל צרכו נקרא גויל".

אך בהל' ס"ת מהגניזה המובאים בגנזי ירושלים (ח"א עמ' ק) הגירסה היא: "גויל נקרא אותו שלא ניטל מן העור כלום אלא השער, ולפי שלא נתקן כל צרכו נקרא גויל".

ונראה שהעיקר כגירסה שבגנזי ירושלים כי לפי הגירסה "הבשר" יש כאן קושי לשוני, וגם בספר התרומה (סי' קצד) ובסמ"ג (מצווה כה) ובתוספות שבת עט ע"ב (ד"ה קלף), כולם כתבו כמו לשון רבינו תם שבהלכות ספר תורה גנזי ירושלים¹⁸²⁰⁴. ולפי זה כבר ברור שרבינו תם לא מצריך

עט). בספרי גויל וקלף ציטטתי את דברי רבינו תם בהל' ספר תורה מגנזי ירושלים, אך בטעות כתבתי שכ"כ בהל' ס"ת שבמחזור ויטרי, בלי לציין ששם יש טעות, וכן כתבתי "בצד שיער" במקום "אלא השיער". והרב יעקב כהן (ויען שמואל שם) הקשה על דברי, כי ראה רק את הנוסח במחזור ויטרי, ולא ידע שמכל מקום ברור שהנוסח הנכון הוא "שלא ניטל כלום אלא השיער". והר"א צויג (נכתב בספר עמ' 19) כתב שלדעתו צריך לגרוס במחזור ויטרי "אלא בצד הבשר" (כלומר שבצד הבשר יכול לגרוד).

אך לענ"ד האמת שגם אין נפק"מ אם נגרוס "בשר", כי לפי כל דרך שנסביר, נראה שהגדר ההלכתי של גויל לפי ר"ת מבואר בסוף דבריו, והוא שאינו מתוקן כל צרכו, וזה מחשיבו כלא ניטל כלום. ולגוף הגירסה שם, למה להגיה מדעתנו כשיש נוסח אחר ברור בגנזי ירושלים. וכן מבואר ממש בלשון זו בספר התרומה ושאר הראשונים.

האוצר ♦ גיליון מ'

כלל השארת בשר או שמונונית או גידים כדי שיקרא גויל, שהרי לא התנה כאן כלל דבר כזה. ומכל מקום יש להקשות, שמשמע מהרישא שלא נוטלים כלום מהעור, ובסיפא אמר שהגדר הוא כל היכא שלא נתקן כל צרכו, ומשמע שאם נתקן אבל לא כל צרכו שפיר יקרא גויל. ואין לומר שהכוונה שלא נתקן כל צרכו כי לא תוקן בשני הצדדים, שהרי באבנים מסתבר שאם תוקן בצד אחד אף שלא תוקן בצד השני כבר לא יקרא גויל. לכן נראה לענ"ד שמה שכתב בתחילה שאינו נוטל כלום מהעור, הוא על צד שיער כי נטילת הקליפה העליונה תגרום לכך שלא יהיה מוגדר שלם בשני העורות, ובסיפא קאמר את הגדר הקובע לענין צד הבשר שהוא לא נתקן כל צרכו, ולא התנה כלל שלא יגרד בצד הבשר אלא שלא יהיה מתוקן שם, וזה מגדירו כגויל בגלל שבצד הבשר לא תוקן כלל כגויל, אבל לא אכפת לן שיגרד שם אם עדיין אינו מכוסה לכתיבה. והדבר הזה מתבקש מענין ההשואה לגויל של אבני בנין. באבני בנין הנקראים גויל ברור שגירוד כלשהוא לא מוציא מדין גויל, והעיקר בשם זה הוא שלא תקנו לבנין שלו הם מיועדים, וכך גם בנידון הגדרת גויל לסת"ם. לפי זה מה שאמר רב האי 'שלם' פירוש בשני העורות וזה לא קושר לענין השם גויל שענינו לא מתוקן שהרי באבנים אין שני חלקים אלא זה מה שמבדיל את הגויל מדוכסוסטוס שהוא חלק הבשר בלבד. ומה שאמר "כמו שהוא" כוונתו לא מתוקן בצד הבשר כאבני גויל, וזה מה שמוציא ומגדר קלף^פ.

ובמרדכי (שבת פרק המוציא יין רמז שעב) כתב: "והאמת כן הוא דגויל הוא כשהשיר השיער מן העור, וכותבין עליו שאינו מתוקן כדין, ולא נתקן כלל כלפי הבשר".

גם כאן, מצד אחד הוא מגדירו "שאינו מתוקן כדין", ומיד כתב "שלא נתקן כלל", ומהלשון "כלל" רצו ללמוד שאין לגרוד כלל. אך לענ"ד הרי בדברי רב האי ורבינו תם שהם מקור הדברים לא כתבו לא נתקן כלל, אלא שהדיוק הוא להיפך, כיון שעכ"פ גוררים בצד הבשר הוא מדגיש שעכ"פ גירור זה אינו מתקן כלל את העור לכתיבה ולכן אינו גורע, ועיקר גדר הגויל הוא מה שמפורש ברבינו תם ומובא בתחילת דבריו שאינו מתוקן כדין בצד הבשר.

וכעין זה לשון תוספות בבא בתרא יד ע"א (ד"ה בגויל): "גויל הוא עור שלא ניתקן כלל אלא שהשירו את השיער ולהכי קרי ליה גויל - שאינו מתוקן".

מבואר שעיקר גדרו הוא במה שאינו מתוקן, ולא קאמר ברישא שלא ניתקן כלל אלא לומר שגם אם הוא גרר עכ"ם גרירה זו כלל לא תיקנה אותו.

וכך הבין האו"ז, שהבאתי לעיל בפרק ב, שבהביאו את רבינו תם שינה את הדברים באופן שמתאים למציאות בגויל המועבד בעפצים, וז"ל: "פי' רב היי גאון זצ"ל דגויל קרוי אותו שמתוקן כך בלי שום קילוף, ואין בו תיקון קלף, אלא מעופץ ומוקלף מעט כמו אבני גויל

(פ). הר"א כוכב פירש שרבינו תם באמת חשב שעיבוד הגויל דומה לעיבוד בסיד, שכאשר מורידים את השמונונית, מיד הוא מוכשר לכתיבה, ולכן קאמר שבגויל אינו מוריד כלום, וכוונתו היא שמשאיר שמונונית, כי אם יגרדנה כבר יהיה מוכן כל צרכו. אך לענ"ד מסתבר יותר לפרש כדרכינו, שר"ת כתב כן כדי שהדבר יובן לתלמידים שמכירים רק עור מעובד בסיד, ובכל אופן הוא לא כתב שלא מוריד כלום, אלא ביאר שעיקר הגדר שאינו מתוקן כל צרכו, ועל צד השיער אמר שלא ניטל כלום. לכן גם אם נאמר שהוא אמר את ענין השמונונית כי חשב שגם בעיבוד גויל אינו ראוי לכתיבה רק כשיש שמונונית, ברור מדבריו שעיקר הגדר להלכה הוא כפי שכתב במפורש, שהוא מה שלא נתקן כל צרכו, ותו לא מיד, שאם לא כן למה כתב בלשון זו ולא כתב שלא גרר כלום.

האוצר ♦ גיליון מ'

דפרשינן אבני דלא משפיין... ובמקום שמעפצים אותם שצד הבשר אינו ראוי כלל לכתוב, אם קילפו ונקה אותם מצד השיער כותבין עליהם. ואם לא קילפם, ואעפ"כ הוא חלק וטוב לכתוב, יש שכותבין עליהם ספרים ומזוזות, אבל תפלין ודאי פסולין שקלפים שלהם כי הוו עפוצים, הוו נמי חזו לצד בשר טפי ממקום שער".

לכאורה יש סתירה בדבריו, שבתחילה כתב "בלי שום קילוף", ומיד אח"כ כתב "מקולף מעט", אך המעיין יראה שדברי האו"ז מסודרים ממש על יסוד דברי ר"ת בתשובה, כשהוא מוסיף מילות הבהרה שנובעות מתוך היכרותו עם גוילים, לכן במקום דברי רבינו תם בגדר הגויל, שהזכיר שלם והזכיר גידים ושמנונית בצד הבשר, האו"ז מציין רק שהגויל "מתוקן בלי שום קילוף" וזה מקביל ל'שלם' של רבינו תם כלומר בלי שום קילוף בצד שיער, ואח"כ כתב "ואין בו תיקון קלף, אלא מעופץ ומוקלף מעט", וזה מקביל ל'גידים ולשמנונית' שבזה הוא הושוה לגויל של בנין, והיינו שהאו"ז מפרש שהגדים והשמנונית הם לאו דוקא כי ידע שבמציאות הוא מוקלף ומגורד מעט, ולכן כתב במקום זה שאין בו תיקוני קלף, כלומר שאינו מוכשר לכתיבה, וזה מה שקובע את הגדר. וכן כתב בסוף דבריו "במקום שמעפצים אותם שצד הבשר אינו ראוי לכתוב", הרי שתלה את הענין בזה שצד בשר אינו ראוי לכתוב, ולא בזה שלא מגרד כלל. ועוד נראה לבאר מה שכתב אח"כ, שבצד שיער לפעמים צריך קילוף, אין זה קילוף שמוריד את הליצה, אלא שחשב כמו המאירי שעושים גם גירוד מסויים, אך אין מוציא מגדר 'שלם' היות ואינו נוטל את הקליפה.

ענין זה שהורדת השערות נקראה גרירה מועטת מוזכר גם אצל הרא"ש בהלכות ספר תורה הלכה ה': "גויל עור שנגרד ונתקן בצד השער" ומשם הועתק לרבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב ב חלק ב דף יז טור ג): "גויל עור שנגרד ונתקן במקום השער", ובטור יו"ד סי' רעא. והדבר ברור שזה שנקט כאן לשון 'גרירה' הוא משום שהבין שעושים גרירה גם בצד השיער, ויוצא מדבריו שהגירור אינו קובע גריעות בענין הגדרת שלם, מה שקובע את גדר שלם הוא שיש בו שני עורות, ומה שקובע את גדר לא נתקן הוא התיקון לכתיבה בצד הבשר, וגויל תוקן לכתיבה רק בצד השיער, וכיון שבצד השיער הוא ראוי גם בלי תיקון משמעותי לכן הוא מוגדר כעור לא מתוקן כלל, וכאבני גויל.

וכן מבואר מדברי תלמיד הרוקח, שהבאתי בפרק ב, שכתב שהחולקים על רבינו תם טוענים "שגם בגויל כשמתקנין אותו לכתוב בו כתקון שלו (כלומר בצד השיער) מסירים ממנו לצד הבשר כמו שמסירין עושי הקלפים שלנו". והוא אינו אומר שזו לא המציאות, ובכל זאת סבר שאין זה סותר לדברי רבינו תם, כי מכל מקום שאני גויל, שהוא אינו מתוקן לכתיבה בצד הבשר גם כשמורידים ממנו מה שמורידים עושי הקלפים שלנו, וזה מה שקובע את הגדרתו.

למעשה לפי סברת רבינו תם אי אפשר לומר אחרת, שכן ביארתי לעיל שנראה סברתו שלא יתכן יש יותר מג' סוגי עורות, וכיון שהגדרת גויל היא בהיותו לא מתוקן בצד בשר, לא יתכן שאם יגרדו אותו ועדיין לא יהיה מתוקן בצד הבשר יצא מגדר גויל, שהרי לגדר קלף לא הגיע, וא"כ כן יצא סוג נוסף של עור.

האוצר ♦ גיליון מ'

ומכל מקום נראה שגם הסוברים כשיטת הרמב"ם שהקלף הוא התחתון, יסכימו שגדר גויל הוא שאינו מתוקן בצד הבשר.

בספר העיטור (הלכות תפילין דף נה טור ד) כשהביא את המחלוקת בין רב האי לרבוותא כתב: "ורבוותא פירשו עור שלם שאינו נקלף ומעובד כהלכתא, הוא גויל. ולשון גויל כדגרסין אבני דלא משפיין".

נראה שהוא לקח את פירושו לגויל מדברי רב האי שהביא ר"ת, ורק כתבו על שם הרבוותא כי בזה אין מחלוקת. ועיקר כוונתו במילים "לא נקלף" לומר שהוא עדיין שלם בשני העורות. ובמה שאמר שלשון גויל הוא כענין אבני דלא מישפיים התכוון לומר שהוא אינו מתוקן בצד הבשר. כך יש לפרש גם מה שכתב הרמב"ן (שבת עט ע"א): "גויל שלא נקלף ממנו כלום", כלומר לא נקלפה הקליפה הדקה שבצד שיער.

ונראה שזו גם דעת הרמב"ם, שכתב בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פ"א הלכה ו-ז: "שלש עורות הן: גויל וקלף ודוכסוסטוס, כיצד לוקחין עור בהמה או חיה ומעבירין השער ממנו תחלה, ואחר כך מולחין אותו במלח, ואח"כ מעבדין אותו בקמח, ואחר כך בעפצא וכיוצא בו מדברים שמכווצין את העור ומחזקין אותו, וזה הוא הנקרא גויל. ואם לקחו העור אחר שהעבירו שער וחיילקו אותו בעביו לשנים (כאן מבאר מה הם קלף ודוכסוסטוס)".

דמשמע שעיקר הגדר הוא שהגויל עדיין לא נחלק, אך בתשובתו (סי' קנג) כתב: "כאשר לוקחין העור בשלמותו ומעבדין אותו עיבוד שלם, ר"ל מליח וקמח ועפיץ, אז ייקרא גויל. וגויל הוא שם הדבר, אשר לא הושווה ולא הוסר ממנו דבר בשביל לישרו ולהשוותו, ולכן קורין אבני דלא משפיין גויל, ואבני דמשפיין גזית".

ממה שהרמב"ם מזכיר שגויל הוא דבר "אשר לא הושווה", משמע שבא לומר שגם בנידון סת"ם גדר גויל הוא כשלא תוקן לכתיבה, שאם גדר גויל בסת"ם הוא אך ורק מה שלא חולק לשנים, די היה לו לכתוב שבעלמא גויל הוא כשלא הוסר ממנו דבר, ותו לא מדיכ"א.

וכן הוכחנו לעיל שזו דעתו מעצם קביעתו שצד הבשר של הדרמיס טוב ומשובח לכתיבה, ועל כרחק מה שלא כותבים עליו בגויל אינו משום שהוא פחות, אלא משום שבגויל מדובר כשלא החליקו ותקנו את העור.

כך נראה גם מבעל השו"ע, שהלא הטור כתב כדברי הרא"ש: "פי' גויל עור שנגרר ונתקן במקום השער ובמקום הבשר לא נתקן". בבית יוסף לא העיר עליו דבר. אולם, בשו"ע כתב כפי שעולה מהרמב"ם: "כותבין ספר תורה על הגויל, והוא העור שלא נחלק".

פא). הר"מ חימי והר"א צוויג במאמריהם, נוקטים שלפי הרמב"ם הגדרת גויל אך ורק במה שיש בו שני עורות, אך לענ"ד לשון הרמב"ם מוכיח כדברי.

פב). הר"א צוויג סבר שיש לפסק את הטור כך: "עור שנגרר, ונתקן במקום שער", כלומר שהוא נגרר בצד בשר, ונתקן לכתיבה רק בצד שער. אך לענ"ד זה לא יתכן, כי הטור אומר כאן הגדרה ולא תיאור מציאות, ואין סיבה שהגויל יוגדר דוקא בכך שהוא נגרר בצד בשר. אלא ודאי כוונתו לומר שהעור נגרר ונתקן בצד שער, כי הטור מבין שכדי להכשיר לכתיבה בצד שער צריך גם לעשות גרירה מועטת, כפי שהבין המאירי, ולכן חלק מהכשרו כגויל הוא הגרירה הזו שבצד שיער.

האוצר ♦ גיליון מ'

ונראה שהוא לא חשב שיש כאן מחלוקת בין הטור לרמב"ם, כי הוא הבין שגם כוונת הרמב"ם שהגויל לא מתוקן, ואצ"ל לאומרו להדיא כיון דאמר שלא כותבים עליו בצד בשר ולא מזכיר שעשו בו תיקון.

נמצא שרוב הראשונים סוברים שגדר גויל הוא העור השלם כשהוא אינו מתוקן בצד הבשר, ולכן אין להכשיר גויל אם תוקן בצד הבשר בצורה טובה. אך אין לפקפק בגויל שלנו, כשלא הוכשר לכתיבה אף שדוקק, כי גם אם לפי הריטב"א והר"ן יש בזה בעיה, כל שאר הראשונים לא סברי כמותם, וגם בענין הקלף לא פסקו כמותם, וכמו כן המנהג בגויל אינו כשיטתם.

ויש ללמוד מכל זה גם על עצם הכשר הקלף, שכן אף אם נאמר כדעת הרמב"ם שהקלף הוא התחתון, מסתבר כסברת בעל חדושי הר"ן (המיוחס) שהבאתי בפרק ב, שאין גריעות במה שנשאר גם העור העליון, דמאחר שאף כשיש שני עורות אם הוא מתוקן בצד הבשר אינו גויל, אין גריעות במה שהוא מחובר לדוכ' שמעליו. ולפי זה, קלפים שלנו כשרים גם לשיטת הרמב"ם שהקלף הוא התחתון (אלא שיש כאן בעיה נוספת מצד שאין מעבדים בעפצים, ובזה נדון בפרק יא).

ואמנם בענין הגויל יש בעיה נוספת שעוררו עליה, והוא מה שגירוד בצד הבשר למעשה מקלף את העור, ולפי סברת ר"ת יוצא שכותב במקום זה על דוכ', ולפי מה שביארנו לעיל שדעת הגאונים כפי שכתב בשו"ע שס"ת אינו כשר על דוכ'.

אלא שלפי האמת ברור שאין זה פסול שהרי ענין גירוד לצורך כתיבת סת"ם מוזכר בגמרא, וכפי שכתב המהרלב"ח (בשו"ת סי' ב) ושבות יעקב (ב, פח). ועל כרחך צריך לומר כפי שביאר בזה בשו"ת זקן אהרן (סי' לא): "מה שכתבתם שנעשה כמו קלף (הוא קאי בשיטת הסוברים שקלף הוא החלק התחתון), אין המראה עושה קלף אלא מקום הכתיבה, וזה ההפרש שבין הגויל והקלף, שהגויל כתוב על מקום השיער, והקלף על מקום הבשר".

וכוונתו ברורה שאף שבמקום הגירוד יש רק את החלק התחתון, יקרא גויל מפני שצד הבשר אינו מוכשר לכתיבה, ולכן לא יכל להקרא קלף, וכיון שבכללות היריעה יש שני עורות הוא גויל גם במקום הגירוד. ודבר זה נובע ממה שהגדרנו את הגויל כאינו מוכשר לכתיבה ולא רק במה שיש בו את שני העורות, שלכן אינו יוצא מגדר גויל גם במקום הגרירה, ולא נוכל לומר שיש כאן עור נוסף שאינו גויל ואינו קלף ואינו דוכ' שאין לנו אלא ג' סוגי עורות.

ומה שכתב שם שנוהגים עכ"פ לצבוע את מקום הקילוף כדי שלא יראה מנומר, הוא לחומרה בעלמא שכן כבר הוכיח בשו"ת יכין ובוועז (א, כד) שאין חשש מנומר אלא בשינוי של כתב ולא בשינוי גוון העור. וכבר ביארתי ענין זה באורך בספרי גויל וקלף עמ' 319 תוך הבאת דברי התשב"ץ והחזו"א בעניינים אלו, וכאן קיצרתי.

נמצא שעכ"פ מעצם הדין המבואר בגמרא שאפשר לעשות תיקונים בספר ורה מוכח כשברת רבינו תם שאין יותר מג' סוגי עורות.

האוצר ◆ גיליון מ'

סיכום הפרקים א-ו

- א. רב האי גאון העיד על המנהג אצל הגאונים להחשיב את הקליפה העליונה לקלף. יש גם מסורת שעברה בשמו על סימן הכתיבה בתפלין ומזוזה "כבוד אלקים הסתר דבר". לכן, למרות שהרמב"ם סבר שהקלף הוא התחתון, הכרעת השו"ע כרב האי נכונה.
- ב. ר"ת ביאר שכל המוכשר לכתיבה בצד בשר הוא קלף. לפי זה, הקלפים שלנו כשרים, ואין נפק"מ כמה מגרדים בצד הבשר, וגם אין נפק"מ אם הליצה נשארת או לא.
- ג. סברת ר"ת היא שלא יתכן שעור שהוא טוב לכתיבה נפסל, ולא יתכן עור שאינו קלף ואינו גויל, ולפי ביאורו מובנים היטב שמות העורות שמראים על מהותם, וממילא מובן מדוע חז"ל לא ראו צורך להבהיר היכן מקומם הפיזי של הקלף והדוכ', כי הכל נלמד משמות העורות.
- ד. אף שבזמן הגמרא כתבו בדרך כלל על הקליפה העליונה, ידעו שגם אם מכשיר את הדרמיס לכתיבה בצד הבשר הוא קלף. כך משמעות הירושלמי "בקולף פני העור", וכך יובנו הסתירות שלכאורה יש בזה בין הגמרות, וכן בהלכה למעשה על מה כתב רבי מאיר.
- ה. אף שבזמן הגמרא לא היו מדקקים את הגויל, מותר לדקקו כל עוד שצד הכתיבה אינו מוכשר היטב לכתיבה, כי הגדרת גויל היא עור שלם שלא תוקן לכתיבה בצד הבשר. הדין שמותר לגרור ולעשות תיקונים בגויל מוכיח שאין יותר מג' סוגי עורות, ולכן מוכרחים לומר את ההגדרה הזו.
- ו. גם לדעת הרמב"ם, שהקלף הוא החלק התחתון של העור, יש מקום להכשיר קלף שלנו, למרות שנשאר בו גם החלק העליון, שכיון שהוא מתוקן, השארת העור מעליו לא הופכת אותו לגויל, והעור שמעליו אינו גורע כלום בגלל שחוסר הכשרו לכתיבה בצד הבשר גורם לכך שעור זה אינו בגדר גויל.

